Vett och vilja

av Bengt Gustafsson

Résumé

In connection with his retirement in 1957, the Chief of the Army General Carl August Ehrensvärd published a book, *Sense and Will*, describing the variations of the strength of the Swedish defence from the end of the seventeenth century up to the Second World War. He ends with some advice regarding the future development of the defence, something that he was well suited to do after having served in two Finnish wars, The War of Independence in 1918 and The Winter War in 1939–40, and after many years in the Swedish defence staff. He then begins with the civilian part of the defence, because as he says: "The civil defence constitutes the foundation..." – presumably with the atomic bomb in mind. Some advice can be found even for today's defence politicians.

FÖR ETT PAR månader sedan hade jag anledning att på akademiens blogg lägga ut en reflektion gällande "svårigheten att förutse vad som händer i morgon". Detta med anledning av att jag ögnat ett häfte från den så kallade avspänningsperioden 1979 som gallrades ut ur min bokhylla. Ett år senare var spänningen mellan supermakterna helt annorlunda. Det var emellertid flera böcker som lades undan för att eventuellt behållas. En av dessa var den avgående arméchefen Carl August Ehrensvärds *Vett och vilja* från 1957, som jag kommer att behålla i min hylla. Det finns en underrubrik: *studie över svenska försvarsprinciper*. Generalen är särskilt lämpad att skriva en sådan efter sina erfarenheter från både två finska krig och mångårig tjänstgöring i försvarsstaben.

I sin redogörelse beskriver han skeendena från stormaktstidens slut med dess "periferiförsvar", till stor del på andra sidan Östersjön, det "militära förfallet och lättsinnet" 1722–1809, "centralförsvar och periferförsvar" 1809–1918, "försvarsraseringen och principlösheten" 1918–1935 samt "försvarets återuppbyggnad" 1936–1945. Han slutar med att redogöra för efterkrigsåren och lämna förslag inför framtiden. Det är de senare jag tänker uppehålla mig kring. Först kan det kanske tillåtas mig att använda hans vokabulär för att också rubricera den period som följt efter 1995: "försvarsrasering och principlöshet". Ej heller under 1930-talet gick det enligt Ehrensvärd att försvara hela landet, utan försvaret av Sverige fick då koncentreras till dess södra del.

En annan fråga som behandlas i hans framställning är den om det gemensamma finska och svenska försvaret av Åland, som varit föremål för Ehrensvärds arbetsuppgifter 1938/39 och om vilket man också kan läsa i hans *Dagboksanteckningar 1938–1957* (utgivna genom Erik Norberg 1991). I anslutning härtill vill jag nämna att Thomas Roth i sina studier av det kalla kriget hittat en reservfördelning grupperad i södra delen av Gävleborgs län om vilken han inte känner till dess uppgift. Jag har då talat om för honom att jag har en svag minnesbild av att jag någon gång hört talas om att man även under det kalla kriget hade en hemlig planering för att ingripa till

Ålands försvar. Det har hittills inte gått att fastställa av oss två, så det vore tacknämligt om någon som råkar läsa denna text och känner till planeringen kunde komplettera FOKK-projektet (Kent Zetterberg) med information om planen.[1]

Den strategi och de operativa principer Ehrensvärd bygger sina förslag för framtiden på är de samma som fastställdes vid och efter 1948 års försvarsbeslut och som skulle tjäna oss så väl under hela det kalla kriget om än efter mitten av 1960-talet med efter hand ett allt svagare försvar i jämförelse med den insats Sovjetunionen i värsta fall kunde avdelat mot vårt land.[2] Det kalla krigets försvar var av både politiska och operativa skäl ett ”periferiförsvar”, med inriktningen att vid behov övergå till en seg fördröjning över ytan: ett ”både ... och”!

Man kan redan i Ehrensvärds text spåra vad som skulle bli inriktningen i 1958 års försvarsbeslut. Sålunda lägger han stor vikt vid luftförsvaret, som ska prioriteras ännu 1992 av statsmakterna. Även hos honom är nedväxlingen till en ”lätt flotta” uppe, som i första hand sägs vara tvungen att verka kustnära på grund av de fientliga flygstridskrafternas verkan. Han går dock inte lika långt som man sedan ska göra i det faktiska beslutet, utan pläderar för att jagarna ska behållas, om än ”inte så stora som de tenderat att bli utomlands på senare tid”. Hans uttalade motiv är deras mångsidighet, något vi skulle komma att sakna under 1980-talets ubåtsjakter. Däremot så ser han negativt på ubåtar, vilket är egendomligt, då just dessa kan insättas långt från våra kuster mot angriparens utskeppningshamnar. De är dessutom användbara underrättelsemedel i alla situationer. Hans beskrivning av kust- och gränsförsvaret samt behovet av reserver av fältförband för att stötta de utgångsgrupperade försvarsförbanden överensstämmer med de principer som vi hela tiden följde under det kalla kriget.

Däremot skulle utvecklingen vad gäller operativ ledning ganska snabbt springa förbi hans framförda uppfattning. Liksom de andra försvarsgrenscheferna ville han ha en egen operationsledning i Arméstaben, även om han var glad över att ÖB fått en provisorisk planeringsavdelning i Försvarsstaben för den ekonomiska och organisatoriska inriktningen, vilken han tycker borde permanentas. Däremot ansåg han att det räckte att ÖB hade i uppgift att samordna försvarsgrenarnas operativa planering. På den punkten hade den förste flygare som blev ÖB, Torsten Rapp, en annan syn och genomförde slutligt vad Nils Svedlund förberett, vilket framgår av Rapps första tal till Försvarsstaben.[3]

Det ska emellertid särskilt framhållas att Ehrensvärd i sin framtidssyn börjar med de civila delarna av totalförsvaret och detta inte bara av psykologiska skäl:

> Civilförsvaret utgör en av grunderna för rikets totala försvar. Av principiell och även stor reell betydelse är vidare att det redan i fredstid vidtages förberedelser för en motståndsrörelse, som kan börja sin verksamhet på regeringens order, om det militära försvaret skulle misslyckas och någon del av landet ockuperas. Ett väl ordnat civilförsvar och vissheten om att det finns en planlagd svensk motståndsrörelse är fredsbevarande faktorer, då de, liksom en effektiv krigsmakt, vittnar om vilja att göra motstånd i varje läge.[4]
>
> Det psykologiska försvaret, som nyligen fått sin grundorganisation bestämd, ska vara förberett så att det icke blott kan motverka fientlig propaganda och driva saklig upplysning. Denna försvarsgren måste även kunna lösa de omfattande problem på det psykologiska området,

som uppkommer i samband med massutrymningar.

Vårt ekonomiska försvar, och med det menas bl a folkförsörjning och industriplanläggning, måste förberedas så, att även denna försvarsgren kan fungera i samband med stora folkomflyttningar.

Han pekar på att storindustrin kommer att tvingas dra ner på verksamhet som inte har betydelse för krigsansträngningarna av brist på arbetskraft, men är i övrigt mest orolig för livsmedelsförsörjningen. Vilket vi inte var i samma utsträckning senare, särskilt inte sedan avtal träffats med grossisterna om leverans direkt till etappledet samt kärnvapenhotet mot det ”lilla” landet hade ansetts kunna tonas ner efter 1968 års försvarsbeslut och därmed behovet av utrymningar till del minskat. Han fortsätter:

Av stor vikt är att möjligheterna för import vid krig ökas, och därför är Trondheimsprojektets förverkligande av stort värde. Sannolikt bör det kompletteras med en pipeline för att underlätta oljetillförsel till Sverige.

Någon pipeline blev det aldrig, men däremot bergrum för lagring för Sveriges behov i Trondheimsområdet. Ehrensvärd pläderar vidare i boken för ”neutralitetspolitiken”:

För den alliansfria svenska utrikespolitiken talar starka skäl. Det är troligt – i varje fall tycks man anse det på ledande håll i Finland – att den stödjer detta lands relativa självständighet i förhållande till Sovjetunionen. Det är ett starkt svenskt intresse att denna Finlands ställning består. Finland är nu som alltid Sveriges alarmklocka i öster. Ett annat skäl är att Sverige med nuvarande politik kan ha möjlighet att vinna dagar eller veckor för utrymning, mobilisering och koncentrering i händelse av ett allmänt krig. Vid bedömandet av denna fråga måste emellertid beaktas att Sveriges randstatsläge gör att fristen också kan bli kort eller ingen. Vi indras i varje fall inte automatiskt i fientligheterna, vilket skulle bli följden om Sverige var medlem av NATO.

Det senare för oss till min tidigare uppsats *Erlander och den besvärliga neutraliteten.* (Särtryck ur *KKrVAHT*, 1. häftet 2012.) Olof Palmes statsekreterare Ulf Dahlsten har (i 2. häftet 2013) kompletterat vad jag mot slutet i denna sagt om den finska frågans betydelse för Erlanders val av säkerhetspolitik: *Finlands sak var vår.* Han tyckte väl att jag för mycket betonat att det var en god ursäkt för ”dubbelpolitiken”. Jag har senare lärt mig att Tage Erlander endast ett par generationer tillbaka hade finskt påbrå. Desto större anledning för honom att ta stor hänsyn till Finlands svåra situation.

Anledningen till att jag i min uppsats behandlat den finska frågan med så liten tyngd är att jag upptäckte att det vid beslutstidpunkten var så klart att USA och UK, om inte Sovjet gjorde det, vid ett krig i Europa skulle dra oss in i det genom överflygningar på sin väg att bomba utsedda mål hos motståndaren, liksom man gjorde de två sista åren under andra världskriget. Det var det för mig nya, och gjorde att jag blev förvånad över att inte någon historiker eller Neutralitetspolitikkommissionen tidigare tagit upp valet från denna infallsvinkel. Eller för den delen inte – vad jag kan minnas – någon av de lärare jag haft genom åren i militärhistoria eller strategi.

Atomvapenfrågan blev ännu mer summariskt behandlad, vilket har fått Robert Dalsjö att lusläsa Erlanders dagböcker och andra dokument samt kommit fram till att även om Erlander insåg att fristen kunde bli kort, så kunde bara några dagars uppskov kanske rädda oss från en sådan insats

eller åtminstone göra att vi hann med att sprida ut stora delar av befolkningen med mindre förluster vid en insats som följd, vilket Ehrensvärd ju har som ett av sina motiv för att vi inte skulle gå med i Nato.[5] Dock, när Östen Undén och Ernst Wigforss redan 1948 kräver att det eventuella nordiska försvarsförbundet ska förhålla sig neutralt till supermakterna vet Erlander inte att Sovjet året därpå ska genomföra sitt första kärnvapenprov. Så kärnvapenhotet är något som senare befäster den alliansfria politiken med sin dolda livlina.

Den säkerhetspolitiska situationen runt 1950 innebar att Sverige vid ett krig i Europa skulle dragits in i detta genom stridshandlingar mellan supermakterna. Om vi genom en alliansfri politik i fred kunde stödja Finlands relativa självständighet och i bästa fall undgå att bli bekämpade med kärnvapen vid ett krig, så var det väl två goda motiv för att Erlander ansåg sig kunna undanhålla sina väljare att han därutöver inte trodde att neutraliteten skulle hålla och hade en dold livlina till Nato samt till och med ljuga om det i riksdagen. Eller som det står i inledningens slut av min uppsats: ”Dubbelpolitiken fördes med omsorg om den svenska demokratins överlevnad i en svår situation.” Det var väl bara det, att den som den alliansfria politiken i första hand var till för, Sovjetunionen, sannolikt genomskådade dubbelheten redan tidigt.

Är det av något värde att läsa Ehrensvärd idag annat än av historiskt intresse? För en försvarspolitiker kan det till exempel vara av värde att reflektera över varför vi två gånger under 1900-talet hade som svagast försvar strax innan ett stort europakrig startade omkring oss och som starkast när krigsrisken väl upphört för en period. Liksom att läsa hans kortfattade beskrivning av de krav som ställs på ett lands totalförsvar i dess särskilda strategiska läge och i ett visst stadium av den tekniska utvecklingen. Det finns också aspekter som är oberoende av tid:

> I samband med principerna för kustförsvaret bör även Gotlands försvarsproblem behandlas ... det kan starkt ifrågasättas, om icke sådana åtgärder bör vidtagas, att Gotland året runt har en mindre säkerhetsbesättning av utbildade förband.

Detta skrevs vid en tid då ”Sveriges fastland saknade ständigt uppsatta krigsorganiserade arméförband, och vi i stället litade till en snabb och i många små enheter decentraliserad mobilisering”. Som bekant har inte våra försvarspolitiker förstått Gotlands betydelse även i det nya millenniet trots att de avser ha stående förband på fastlandet. I just dagens situation är kanske de utrikespolitiska skälen viktigare än de försvarspolitiska, eller hur Carl Bildt? Men fortfarande: ”Det är svårt att förutse vad som händer i morgon!”

Författaren är general, tidigare överbefälhavare och ledamot av KKrVA.

Noter

1. Nederst på sid 71 i Thomas Roths *Försvaret av Stockholm under kalla kriget,* SMBF, Stockholm 2013, berättar han att det bland Östra militärområdets uppgifter står att läsa att ”för särskild användning inom Gävleområdet tillkom även 16. fördelningsstaben och 13. infanteribrigaden.” Roth kommenterar därefter denna mening: ”Vad som menas ”för särskild användning” är inte klarlagt men möjligen kan det röra sig om förband som avsågs användas för försvar av Åland i en samordnad operation med Finland.”
   I en medföljande not 52 hänvisas till Mikael Holmströms bok *Den dolda alliansen,* Atlantis, Stockholm 2011, s 183, i vilken Holmström beskriver att Chefen för den finska Huvudstaben omkring 1980, generallöjtnant Ermei Kanninen, nämnt en sådan för Finland och Sverige gemensam plan för Ålands försvar, viket hade bekräftats av förre svenske marinchefen Per Rudberg.
2. Enligt uppgift vid ett PHP-möte i Bodö 2008 hade man från 1970-talet ”endast” avdelat tio divisioner för Nordens (utom Danmark) betvingande. Om kärnvapen kommit till användning eller ej, hade berott på hur förhållandet var mellan supermakterna i detta avseende.
3. Från början sjöofficer och efter kommendering till Flygvapnet 1930 genomgick Rapp Sjökrigsskolans allmänna kurs och stabskurs, varefter han 1935 gick över till FV.
4. Som jag uppgett många gånger har jag aldrig förstått varför vår förberedda motståndsrörelse hölls hemlig och doldes med uttrycket ”fria kriget”. Att det fanns en sådan hade ju verkat fredsbevarande! Ehrensvärd sade, om jag minns rätt, nej till ett erbjudande att bli ordförande för dess ledande kommitté när Regeringen bytte ut hans kandidatur till ÖB mot Swedlund. Kommittén såg/ser(?) ut som en förminskad styrelse för Folk och Försvar.
5. Dalsjö, Robert: *The hidden rationality of Sweden's policy of neutrality during the Cold War,* Cold War History Routledge/Taylore Francis, maj 2013.